

Tanulmányok „tükrörszimmetriája”

Társadalomtudomány és filozófia

Az alábbi idézetek a Társadalomtudomány és filozófia című kötet metszetét képezik. Az egyes tanulmányok legjellemzőbbnek tűnő következtetéseit írtam egymás alá. Jelzik bonyolultságát, hogy felfedezzük a könyv koncepcióját, azokat az összefüggéseket, melyeknek köszönhetően már nem csupán az egyes tanulmányok leőhelyeként értelmezhetjük a kötetet. A szerkesztői célmeghatározás: a társadalomtudományok és a filozófia viszonyának tisztázása mint minimális szempont lebeghet szemünk előtt.

A kiragadott idézetek:

– „A grammatológia nagyot markol, nagyobb, mint bármelyik eddigi metafizika, mert az embert emberen túli/kívüli, mondhatjuk, kozmikus viszonylatban fogja fel. Nagyon keveset fog azonban, kevesebbet, mint bármelyik eddigi metafizika, mert az eleven egyén és a történelmi ember egyaránt kihullik keze közül.”

– „A lét tautologikus egysége az, amely a szavaknak, illetve mondatoknak a tudaton-kívüli valóság realitásának intuitív biztonságát adja.”

– „Kontextust jelöl ki értékrendünk is, amikor egy-egy kutatási főládaton munkálkodunk. A hazai társadalomkutatásban általánosan elfogadott nézet, hogy nem létezik »értékmentes tudomány«. A gondolkodás, a fogalomalkotás, a nyelv értéktartalmakkal, beállítottságokkal terhelt. Vagy sarkalatosabban fogalmazva: ilyenek mentén karakterizálódtak.”

– „A történelem egész térbeli menete csak az ember és környezete földrajzilag differenciált – egymást kölcsönösen meghatározó – viszonyából vezethető le.”

– „A Kr. e. II. század az átértékelések kora: Ben Szira könyve és a Jubileumok elbeszélése, más-más módszerekkel és felfogásban, de mindketten egyeztetni kívánják a korábbi hagyományokat.”

– „Az egyházatyák exegéta irodalma egy majdnem teljesen tiszta pogány filozófiát hagyományozott a középkorra.”

– „A tudománytörténet és -elmélet, valamint a hétköznapi tapasztalat egybehangzóan jelzi: az élmény létező realitás.”

Látható, hogy a tanulmányok többsége izgalmas problémákat vet fel, igen-igen különböző tárgyköröket taglalva, módszertanilag is elkülönülő gondolatmenetekben – a viszonymozzanatot a szemléletmódok, értékpozíciók közti különbségekben és egyezésekben, a következtetések közti összefüggésekben lelhettük meg.

A kötet első felére a hétből két tanulmány esik, amelyek így a legterjedelmesebbek is, amellet, hogy súlyosabbak a többinél. A gondolkodás terében, a diszciplínák határain át nagyobb vagy szokatlanabb léptékkal haladnak. Pethő Bertalan Rousseau újdonságát (re)konstruálja* egy dekonstruktív szerző ellenében, filozófiai, zeneelméleti, pszichiátriai érvelést és háttérrel egyaránt latba vetve. Zsilka János nyelvészeti módszerekkel, irodalmi példákkal preszokratikus fogalmakat vezet fel, miközben ily módon a nyelvi rendszert modellezi, s a teológia alapjaihoz jut el.

E kettőt követően tudtam volna elképzelni Péli Gábor tanulmányát (ahogyan a belőle vett idézetet elhelyeztem), hiszen így az első három szöveget elméleti, meta-jellegük fogná össze, Péli filozófiai, tudományelméleti következtetései, illetve alapállása a kötet élén – annak célját tekintve – mottóul állhatna. Ettől eltérően három-három tanulmány szorításában áll középsőként, s szemléletében inkább kilóg közülük. A tükrörszimmetrikus szerkezet mellett szól, hogy a kötetkezdő és kötetzáró tanulmányok egyaránt az élmény fogalmát emelik ki (Pethő Bertalan és Balázs György-

* A bizonytalanság itt a nyomda ördögének is köszönhető, a tartalomjegyzékben a rekonstrukció szó, a tanulmány élén a konstrukció szó szerepel a címben.

né). Fröhlich Ida és Sz. Jónás Ilona tanulmányai az idő dimenziójában alakulnak, míg Zsilka Jánosé és Sársfalvi Béláé inkább a térében, ami megmagyarázza, hogy a tükör két oldalán, egymással szemben helyezkednek el.

Pethő Bertalan (*A deviancia történelmi konstrukciója*) modernista horizonton saját Rousseau-olvasatát védi „a posztmodern filozófus, Jacques Derrida” ellenében. A felvilágosodás mint filozófiatörténeti korszak megítélésében Derridát a csömlátás vádjával illeti: a társadalmi, technikai fejlődés emberi következményeiről a nyelvre mint emberen túli okra és következményre teszi a hangsúlyt. Pethő szemében Derrida fausti figura, aki a „betöltött Lét” szolgálatába szegődött, s a válság, amit Rousseau-t olvasva – a szcientista, a kritikus – a nyelvre szűkít le vagy helyez át, az Pethő szerint, illetve Pethő olvasatában a történelmi mozzanat, a végé, a „Természet Új Állapotá”-é. A difference (halasztódó-különbözés, elkülönbözödés) ebben a tanulmányban posztmodern válságállapotot jelöl, a történelem végét, amihez képest a modernitás ismer magasabb fórumot, a legmagasabbat: a diszkurzív gondolkodásból való kiszállást mint *Átélest*, *Élményt*. Míg Derrida szerint minden eredendően repedezett, az intervallum, a térközösítés eredendő és szükségszerű, addig Pethő szerint az *ember*, az *érzelmek*, az *Átéles* nem az. A szellemmel szemben áll a szív, az írással, diszkurzív gondolkodással az eredetibb *Átéles*, s ellentmondásosan a vallomás, a Vallomások: „Az *Átéles* folytonos eredetisége és ehhez képest a diszkurzív gondolkodás utólagossága ontológiai faktum ebben a vallomásban. Egyetlen tényben egyetlen ez a kettő, de megújuló különbözőségük egyszersmind szív és szellem meghasonlottsága. Ami mégsem örli föl – pl. halasztódó különbözés, vagy akárcsak »közelebbi« médium módján – az *Átélest*, hanem ez éppen hogy telítődés, teltség a telésben.”

Derrida ott véti el Rousseau-t, mondja Pethő, hogy devianciáját abnormalitásként komolyan veszi, figyelmen kívül hagyja az *Átéles* metaforikus, ontológiai jelentősé-

gét, holott ez Rousseau Újdonsága: *fosztó-képzős élete*. Pethő Rousseau örületének értelmezésekor patetikus magaslatokba szárnyal, Derrida ironikus, parodisztikus lenne: „Rousseau ontológiai státusa a helynélküli szegényeknek a helytartósága”; „Az átélés vulkánlása, az önmaga eredendőségének élményében, önmaga levében fővő ember állapota.”

Ki nem, vagy ki viszonyul Rousseau életéhez retorikusan?

Zsilka János tanulmányának (*Anthropologia linguistica*) értelmezéséhez három fogalom vázlatos magyarázata visz közelebb, ezeken alapszik a gondolatmenet, melynek következtetései olyan távoliak, közvetettek és önkényesek, hogy vitathatatlanok is. A 99 darab ábrát tanulmányozva minduntalan azon törtem a fejem, hogy miért éppen ezek a két- és háromdimenziós modellek képezik le a rendszert. Ugyanígy kérdéses maradt számomra, miért éppen a Trinitashoz jutunk el a nyelvi rendszer elemzésével?

A *hipotetikus* jelentésű elemek azt az egységet őrzik, tudhatjuk meg, melyet elveszünk tudatunk számára a tulajdonképeni jelentés metaforikussá értelmezésekor. Nincs közvetlenségük (a konklúzió közvetettsége tehát következetes), mégis átsugározzák valamennyi metaforikust és tulajdonképpenit.

A *nomen abstractum* tautologikus egység, melyben ige és főnév, szó és mondat különbsége megszűnik. A „hipotetikus állványzat végső fokozata/általánosítása”. Annak jele vagy következménye, hogy az ember a valóságot rendszerszerűen szemléli.

A *palintonia* a jegyzetek szerint „A palintosz szóból képzett nomen abstractum – a »palinosz (ellentétekbe forduló)« a preszokratikus filozófia legjelentősebb fogalma.” Mellette áll egy másik preszokratikus fogalom, amelynek jelentése: „összetart, ami széttart – ami széttart, önmagával összhangba kerül.” A palintonia a nyelvi rendszert meghatározó erő: végteleníti, mozgásba hozza azt.

A nyelvi rendszer ilyen feltérképezésének a *tudaton kívüli realitás*, a *lét objektív törvénye* a tétje. A nyelvi elemzés a heideg-

geri fenomenológia nyelvemléti megfeleltetése, ami konklúziójában teo-tautologia lesz. A nyelvi rendszer működése a Szentháromság szimbolizációjaként és bizonyítékként tűnik fel. Hasonlóképpen, mint a természet *Szent Ágoston De doctrina christiana* című munkájában Sz. Jónás Ilona tanulmányának tanúsága szerint.

A nyelvi rendszer vizsgálata érdekes és alaposan kifejtett része a tanulmánynak, az irodalmi példákkal és a Trinitással, a *lelkiismeret terével* való összefüggése viszont kifejtetlen, de a gondolatmenet belső törvényei szerint alakul. A következő logika nem arról győz meg, hogy ez az alap „valamiféle Trinitas objektív létét maximálisan megerősíti. Az emberiség az európai térségben a Szentháromság, főként a Szentlélek áhítatában nőtt fel; az áhítat mögött valahol a lét objektív törvénye rejlik”, hanem hogy a nyelvi rendszer működése ilyen általánosításokra, következtetésekre, hipotézisekre, tudati konstrukciókra (melyek, ugye, a tudaton kívüli realitást célozzák meg) ad alkalmat.

Péli Gábor tanulmánya (*Terminusok a társadalomtudományokban*) olyan kérdéskört fejtet, melyben találkozik a szociológia a nyelvemléttel, s ahol a posztmodern szemlélet erősen gyökeret vert. Péli alapállása és konklúziója ilyen szemléletű, amit a több szempont érvényesítésének igénye is kifejez: olyan tudományos vizsgálati, fogalomképző módszereket mutat be, melyek sok *dimenzióban* tudják láttatni az egyes objektumot. A vonatkozó adatsorok mint számsorozatok hossza adja a dimenziószámot. A *klaszteranalízis* „intervallum skálájú” változók használatával, kódértékek különbségeiben gondolkodik, vagyis viszonyjelentésű fogalmakat alkot. A változók kiválasztása önkényes, a kutató értékpozíció-

ját jelzi. A *faktoranalízis* törvényszerűségekre, erőkre, „emberi vagy emberfeletti hatások”-ra alapoz. Az ún. faktorsúlyok a hatást fejezik ki számokban. A klaszteranalízis kvantitatív, a mérés definiálja a kutatott dolgot; a faktoranalízis tartalmaz kvalitatív megfontolásokat, s ez utóbbiaknak meghatározónak kell lenniük a tudományos kutatásban, de még így sem lehet tökéletes modellt előállítani. A tanulmány tanúsága: nem lehet tökéletesen leírni például a társadalmat, ami episztemológiai korlátozottság: „Észlelésünk olyan fátyol, melyből a hetedik réteget ledobva – Salome eltűnik.” Ész-

lelésünk kereteként a kultúra lesz érdekes számunkra, főleg annak alapjai, a megfogalmatlan „magátólértetődések”. A Péli által javasolt cél ezeknek más, többféle szempontrendszerű vizsgálata.

Sárfalvi Béla tanulmányának (*Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához*) célja a cím által jelzett téma új, nem determinista, hanem realiztikus

*Sárfalvi Béla tanulmányának
(Földrajzi szempontok
a társadalomfejlődés
vizsgálatához) célja a cím
által jelzett téma új, nem
determinista, hanem
realisztikus igényű felvezetése.
Érdekes, áttekintő jellegű
dolgozat, melynek új
szempontja a zónákon belüli
térbeli, időbeli tagolódás
vizsgálata a zonális
tagolódáson túl.*

igényű felvezetése. Érdekes, áttekintő jellegű dolgozat, melynek új szempontja a zónákon belüli térbeli, időbeli tagolódás vizsgálata a zonális tagolódáson túl. Csak néhány tanulságát emelném ki: földrajzi szempontból a neolitikum korfordulót jelent, mert addig a természeti tényezők közvetlen befolyásukat komplexen fejtették ki, később a társadalmat többféle szál kötötte a természethez, a kölcsönhatások változatosabbak lettek. A társadalmi fejlődést csak az a természeti hatás segítette elő, amelyik szükségszerűvé is tette ezt. Az európai történelem kiemelkedő lépcsőfokainak térbeli elhelyezkedése kontinuitást mutat, s ennek földrajzi törvényszerűségei vannak, mondja Sárfalvi. Ilyen törvényszerűség, hogy például a „magterület”-hez képesti „peremterület” egy új fejlődési fok bölcsője-

ként a valamikor „magterület” pedig „peremterület”-ként jelentkezhet.

Fröhlich Ida (*Mítosz és logosz az ókori zsidó hagyományban*) bibliai és apokrif teremtéstörténeteket elemez. E mítoszok különböző időszakokból származnak és különböző hagyományokat jelenítenek meg. Bizonyos esetekben (*Ben Szira, Jubileumok könyve*) e hagyományok keverednek. A teremtéstörténetek értelmezése, összehasonlítása az írói csoportok megkülönböztettségéig, így a hagyományok lehetséges megfogalmazásáig vezet el. A tanulmány izgalmas ismeretanyagot közvetít, de filozófiai kérdések felvetéséig nem jut el, inkább előkészíti azokhoz a terepet. A társadalomtudomány és a filozófia viszonya ez esetben kiegészítő: ahol az egyik véget ért, ott kezdődhet a másik.

Ugyanezt a következtetést lehet levonni Sz. Jónás Ilona tanulmánya alapján is (*Az univerzum a középkori gondolkodásban*), amely a gondolkodás történetének áttekintését adja a korai középkortól *Aquinói Szent Tamásig* abból a szempontból, hogy miként viszonyult az egyes korszakok (századok) felfogása az antik, pogány hagyományhoz. Tanulságos, a tanulmány gondolatmenetének alapját képező észrevétel: az egyházatyák exegéta irodalma kimutatható módon az antik természetfelfogást, illetve filozófiát közvetíti. Ehhez persze az kellett, hogy a középkor korai szakaszát a filozófia és a természettudomány e reneszánsza előtti sötétségnek láttassa.

Balázs Györgyné tanulmánya (*Történelemélmény és jelen*) pedagógiai jelen-

tőségű, a történelemtanítás kulcsfogalmaként az *élményt* (helyzetélmény, sorsélmény, intellektuális élmény) vezeti be. Az élmény mint *létező realitás* a rutinnak köszönhető *begyepesedettség, szűklátókörűség* ellenében működik, a „mindenséghez mérd magad!” vezéreszméje alapján. A szerző iskolai tapasztalatból vett példákkal érvel, tehát nem filozófiai összefüggésekkel, terminusokkal. Ez az elsősorban gyakorlati fejtegetés mindazonáltal meggyőz az életszerű, emberközpontú tanítás hasznosságáról, fontosságáról; a példákból kiderül, hogyan képzelhetjük el az egyéni és a történelem által közvetített tapasztalat összekapcsolását. A tanítás tapasztalatának tanulságait talán felesleges volt állandóan az élmény tény mivoltára, realitására hivatkozva filozofikus kinyilatkoztatásokig fokozni.

A kötet tanulmányai tehát többnyire modernista szemléletűek. Egy részükben a társadalomtudományi mondanivaló filozófiai gondolatokkal karöltve jelentkezik, másutt csak jelzi, körülhatárolja helyüket. Nagy és változatos ismeretanyag rejlik e könyvben, sőt, túlságosan is szerteágazó, hisz kevés kapcsolódási pontot találunk az egyes tanulmányok között.

Társadalomtudomány és filozófia. Szerk.: LENDVAI L. FERENC. Áron Kiadó, Budapest, 1994.

Fráter Veronika